

de Rijn waren en de volledige ineenstorting van het Derde Rijk nog maar een kwestie leek van korte tijd.

Bij dit alles merken wij nog op dat zich verschillende gevallen voordeden waarin formaties van de *Wehrmacht*, als zij werkkrachten nodig hadden, zich van de voorlopige *c.q.* definitieve *Liese-Ausweis* inderdaad niets aantrokken. Dat had de illegaliteit juist gezien, zoals zij ook juist had gezien dat de bezetter, in het geval van een grootscheeps weigeren om zich bij de '*totale Kriegseinsatz*' te laten inlijven, de kracht miste om nieuwe grote *Wehrmacht-razzia's* te laten houden. Omgekeerd zijn daarentegen, achteraf beschouwd, de alarmerende voorspellingen van personen als Hirschfeld, Louwes en Stikker, dat zich uit dat grootscheeps weigeren een volstreekte chaos zou ontwikkelen, er naast geweest. Ziet men het conflict over de gepaste wijze van reageren op de *Liese-Aktion* als een conflict tussen 'de illegaliteit' en 'de autoriteiten', dan verdient het de aandacht, niet alleen dat 'de illegaliteit' in dat conflict de overwinning behaalde maar vooral ook dat zij uit die strijd te voorschijn kwam met het versterkt besef dat zij een algemene situatie beter kon beoordelen dan 'de autoriteiten' – de betekenis van deze factor zal nog blijken wanneer wij in het voorlaatste hoofdstuk van dit deel de capitulatie-besprekingen gaan beschrijven.

★

Was de *Liese-Aktion* enerzijds een middel om via directe aanmelding arbeidskrachten bijeen te krijgen, anderzijds had zij de strekking om effectieve controle op de openbare weg of in de woningen te vergemakkelijken: mannelijke personen die blijkens hun persoonsbewijs in de leeftijdsgroep van zeventien tot veertig jaar vielen, zouden een voorlopige of definitieve *Liese-Ausweis* moeten kunnen tonen. De *Liese-Aktion* kwam dus niet in de plaats van de *razzia's* maar was veeleer deel van het *razziasysteem*.

Die *razzia's* begonnen weer enkele dagen na de laatste aanmeldingsdag, 8 januari. Dordrecht werd op de 12de en de 13de op precies dezelfde

vrijstellingen werden verleend: Schuhmacher kon de eerste 'definitieve *Ausweise*' op 20 maart uitreiken. 'De beneden 30-jarigen zullen', noteerde hij die dag, 'over het algemeen geen vrijstelling kunnen krijgen. Ik vrees dat een groot deel van hen begin april dus wel niet meer op zal komen dagen.'